

Як узнікла і развівалася краязнаўства на беларускіх землях? Якую ролю адыграе сёння краязнаўчы матэрыял, што дайшоў да нашага часу? У якіх крыніцах можна адшукаць звесткі заканадаўчага, генеалагічнага, прыродазнаўчага і іншага характару? Як зараджаўся краязнаўчы рух? На гэтыя пытанні можа адказаць вучэбны дапаможнік «Гісторыя краязнаўства Беларусі» Валянціны Саітавай, выкладчыцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Выданне падрыхтаванае для студэнтаў спецыяльнасці «бібліятэчна-бібліяграфічнае краязнаўства». Дапаможнік з'яўляецца першым, і на сённяшні дзень адзіным, падручнікам па гісторыі краязнаўства на беларускіх землях. Падобнае зрабіў хіба Леанід Лыч у брашуры «Краязнаўства – крыніца ведаў і нацыянальнага сталення», што выдаў Беларускі фонд культуры ў 2004 г. (дарэчы, кніжка яшчэ ёсць, набыць можна ў рэдакцыі «КТ»; кошт яе 2200 рублёў).

Сёння мы пачынаем знаёміць чытачоў з выбранымі старонкамі з «Гісторыі краязнаўства Беларусі».

Узнікненне краязнаўчых даследаванняў беларускіх зямель у Вялікім Княстве Літоўскім

Узнікненню краязнаўства як грамадскага руху і краязнаўчых даследаванняў беларускіх зямель папярэднічалі складаныя працэсы фармавання дзяржаўнасці і беларускай народнасці. У XVI–XVIII стст. Беларусь як найбуйная частка Вялікага Княства Літоўскага ўжо мела складаную адміністрацыйна-тэрытарыяльную структуру і сістэму рэгіянальнага кіравання, а таксама сістэму тэрытарыяльна-канфесіянальнай, судовай і адукацыйнай арганізацыі. У 1565–

1566 гг. у ВКЛ была праведзеная буйная адміністрацыйная рэформа, паводле якой уся краіна была падзеленая на 30 павеатаў. На беларускіх землях былі вызначаныя 16 павеатаў. Яны ўваходзілі ў склад 8 ваяводстваў: Брэсцкага, Віленскага, Віцебскага, Мінскага, Мсціслаўскага, Наваградскага, Полацкага, Троцкага. (У асобных з іх акрамя беларускіх зямель былі тэрыторыі іншых народаў.).

Землі Беларусі ў перыяд ВКЛ забудоваліся гарадамі, мястэчкамі, вёскамі, гаспадарчымі і абарончымі

аб'ектамі. Сяляне і рамеснікі любілі і шанавалі сваю працу, зямлю, дом, сям'ю, баранілі іх пад час войнаў, а ў мірны час з пакалення ў пакаленне перадавалі вопыт, тэхналогію, бытавыя і рэлігійныя традыцыі. Сваё стаўленне да навакольнага выяўлялі ў вусна-паэтычнай, песеннай і іншых этнаграфічных формах. Людзі адукаваныя, якія пабывалі ў розных кутках краіны і Еўропы з мэтай набывання прафесійнай адукацыі, усталявання рэлігійных і гандлёвых сувязяў, і вайскоўцы, удзельнікі шматлікіх войнаў імкнуліся выявіць любоў да родных мясцінаў у тэкстах. Бессмяротнымі словамі выказаў агульную для людзей і такую адметную для беларусаў каштоўнасць роднага кутка грамадзянін і патрыёт Ф. Скарына: «Як ад нараджэння звыры, што ходзяць у пустыні, ведаюць ямы свае; птушкі, што лётаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае; рыбы, што плаваюць па моры і рэках, чуюць віры свае; пчолы і тым падобныя бароныя вулі свае; — так і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены, да таго месца вялікую ласку маюць». Прыгажосць і магутнасць радзімы ўславіў Мікола Гусоўскі ў паэме «Песня пра зубра». Тэксты таго часу сведчаць, што ў светапоглядзе ліцвінаў-беларусаў родныя мясціны, родны дом займалі выключнае месца.

У 1569 г. была адкрытая Віленская езуіцкая акадэмія — адзіная ВУ на этнічнай тэрыторыі Беларусі. Стварэнне ВУ становіцца паўплывала на паглыбленне навуковых інтарэсаў і патрыятычных настрояў моладзі. Многія выхадцы з беларускіх зямель накіроўваліся на вучобу ва ўніверсітэты Еўропы. Вышэйшая адукацыя дазволіла беларускім шляхціцам і гараджанам прыняць актыўны ўдзел у фармаванні і развіцці нарматыўна-прававой базы дзяржаўнага і рэгіянальнага ўзроўня кіравання, авалодаць прыкладнымі спецыяльнасцямі.

Выхаванне, сямейная традыцыя і адукацыя таго часу прывівалі шляхецкай моладзі годнасць і гонар за свой род, продкаў, абавязковымі былі веды асабістай і мясцовай генеалогіі. Адукаванасці, фармаванню маральна-этычных і светапоглядных рысаў асобы вельмі спрыялі кнігі, чытанне якіх з'яўлялася адметным элементам культуры на беларускіх землях.

Сістэма школьнай адукацыі стваралася і ўпраўлялася царкоўнымі брацтвамі, хрысціянскімі ордэнамі, сярод якіх асабліва спаборнічалі езуіты і піяры. У школах гарадоў і мястэчак разам з комплексам тэалагічных дысцыплінаў дзеці вывучалі гісторыю, логіку, этыку, беларускую, польскую і іншыя замежныя мовы. Школьная рэформа, праведзеная ў сярэдзіне XVIII ст., была накіраваная на ўмацаванне свецкага элемента адукацыі ў школах каталіцкіх ордэнаў. Улічваючы патрабаванні часу, быў паменшаны тэрмін вывучэння латыні і тэалагічных дысцыплінаў. Важнае значэнне надавалася патрыятычнаму і грамадзянскаму выхаванню вучняў. Для гэтага ўводзілася вывучэнне мовы, айчынай гісторыі, прыродазнаўчых і грамадскіх навук.

У 1773 г. пасля скасавання ордэна езуітаў была ўтвораная Адукацыйная камісія, якая ўзначаліла дзяржаўнае кіраванне асветай. Кірункі дзейнасці камісіі ахапілі школьную сістэму і бібліятэчную справу краіны і разглядаліся як непарыўна звязаныя элементы адукацыі і грамадзянскага выхавання. Віленская езуіцкая акадэмія была рэфармаваная ў Галоўную школу ВКЛ. Выпускнікі калегіумаў і Галоўнай школы ВКЛ вызначаліся высокай грамадзянскай свядомасцю, патрыятычнасцю, унеслі адметны ўклад у правядзенне рэформаў 1780–1790-х гадоў у Рэчы Паспалітай.

У другой палове XVIII ст. у Рэчы Паспалітай, у т.л. у Беларусі, пачала функцыянаваць адна з першых у свеце сетак дзяржаўных публічных бібліятэк, даступных усім ахвочым, на базе бібліятэк навучальных устаноў. Адукацыйная камісія ў сваёй дзейнасці рэалізавала клопаты дзяржавы аб асвеце ўсяго народа, не зважаючы на розніцу саслоўяў і маснасны стан.

Усё гэта, разам са значнымі дасягненнямі ў галіне дзяржаўнага кіравання, навукі і адукацыі, эканамічных і культурных сувязяў з замежнымі краінамі, спрыяла ўзнікненню краязнаўства.

Валянціна САІТАВА